

119871

TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ: 34

KUR'ÂN ve TEFSİR ARAŞTIRMALARI II

Prof. Dr. Mustafa UZUN Doç. Dr. Zülfıkar TÜCCAR
Yrd. Doç. Dr. M. Nuri UYGUN Dr. Casim AVCI
Prof. Dr. İsmail YİĞİT Dr. Tahsin GÖRGÜN
Dr. Mustafa SİNANOĞLU Doç. Dr. Hüseyin SARIOĞLU
Doç. Dr. İlhan KUTLUER Prof. Dr. Mustafa ÇAĞIRICI
Prof. Dr. Ali Selçuk BİRİCİK Prof. Dr. Sabri ORMAN
Prof. Dr. Fevzi SAMUK Prof. Dr. Ahmet Yüksel ÖZEMRE

ENSAR NEŞRİYAT : 67
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmah İlmî Toplantılar Dizisi: 34

Tebliğlerin,
bilim ve dil bakımından sorumluluğu
tebliğ sahiplerine aittir.

Editör:
Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. İsmail KURT
Seyid Ali TÜZ

Dizgi:
Selahattin Uslucan

Baskı:
Step Ajans

KUR'ÂN ve KELÂM İLMİ

Dr. Mustafa SİNANOĞLU
İSAM

Herhangi bir disiplinin ne olduğu ve günümüzde konu, metot ve fonksiyonlarının ne olması gerektiğiyle ilgili isabetli tespitlerde bulunulabilmesi için o disiplinin tarihini bilmenin zorunluluğu tartışılmazdır. Kur'ân ve Kelâm gibi çok genel bir başlığı olan bu tebliğde Kelâm ilminin doğuşu, Kur'ân-ı Kerîm ile ilişkisinin tarihî zemini ve kelâmcıların Kur'ân'a yaklaşımları ile onu anlama çabalarını etkileyen faktörler üzerinde durulduktan sonra söz konusu tespitlerden hareketle kelâm ilminin bugüne dair tekliflerde bulunulacaktır.

I. Kur'ân-Kelâm İlişkisi: Kelâm İlminin Doğuşu

Hız. Peygamber yirmi üç yıla yakın peygamberliği döneminde Allah Teâlâ tarafından kendisine vahyedilenleri etrafındakilere tebliğ etmiş, fakat onun tebliğ faaliyetinin mahiyeti, kendisine vahyolunanı etrafındakilere aktarmak gibi basit seviyede bir dilsel iletişimden ibaret olmamıştır. Lisan seviyesinde İlâhî kelâmın beşer diline dökülerek bir beşer tarafından insanlara aktarılması, onların o günkü kullanımıyla mesajı anlamaları, tebliğ sürecinde inşa olunan zihniyetin yüklediği anlam zenginliklerinin kavranması şeklinde gerçekleşirken mesajın hayatiyet kazanmasıyla itikâdî, amelî ve ahlâkî boyutlarıyla yeni bir dünya da oluşturulmuştur. Vahyin yani sözel bir müdahalenin ferdî seviyede imanla yapılan yeni bir psikolojiyi, toplumsal seviyede farklı ilişkiler ağını, neticede her seviyede yeniden yapılanmayı gerektiren böyle bir değişimi nasıl gerçekleştirdiği şeklindeki sorular Hız. Peygamber'in tebliğ dönemini çok yönlü tahlillere tâbi tutmayı gerektirmektedir.

{Neden Kur'ân'ın bir bütün hâlinde değil de bir elçi aracılığıyla yirmi yılı aşkın bir sürede hayatın akışıyla bağlantılı olarak canlı bir süreçte vahyolun-

duğu sorusu İlahî sözün hayatiyet kazanması sürecinde anlam ve cevabını da bulmaktadır. Kaldı ki Hz. Peygamber'in tebliğ görevi sadece mesajı iletmekten ibaret kalmamış, onları açıklamış, hayata geçirilmelerini sağlamıştır.¹ Nitekim İmam Şafî (ö. 204/819) Hz. Peygamber'in bu fonksiyonuna işaret ederek, kullar tarafından yerine getirilmesi gerekli olan ahkâmın Allah tarafından beyanını birkaç bölüme ayırmış, Kur'ân'da belirtilen bazı hükümlerin şekil ve mahiyetinin Resûl-i Ekrem'in sünnetiyle açıklandığını belirtmiştir.² Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ ile vahye muhatap olma açısından *ilişkisinin sadece Kur'ân'la sınırlı olmadığı yine Kur'ân'dan bazı ifadelerle bilindiğine göre*³ onun tebliğ faaliyetinin İlahî kelâmın vahiy desteğiyle anlaşılmasını sağladıktan sonra uygulanmasını gerçekleştirmeye yönelik bir örneklik teşkil ettiği ortadadır. Bu tesbitlerden hareketle Hz. Peygamber'in tebliğiyle Kur'ân'ın anlaşılması, dil seviyesinde imanla birlikte lafzî mânânın bilinmesi, Kur'ân'da verilen ve Peygamber'in faaliyetiyle oluşturulan zihniyetin kelâma yüklediği kavramsal zenginliğin akledilmesi ve kelâmın hayata aktarılarak onunla amel edilmesi safhalarında gerçekleşmektedir. Çünkü bir bütün olarak değerlendirildiğinde İlahî kelâm, yaptırım gücü olan ve gereği yerine getirildiğinde anlam zenginliği kendini açan bir mahiyete sahiptir. Dolayısıyla vahiy anlaşılma sürecinde muhatapı da yönlendirici bir fonksiyon icra etmektedir.)

Köklü bir zihniyet değişimini çok boyutlu olarak yaşayan İslâm toplumu Hz. Peygamber'in vefatından sonra siyasî ve sosyal nitelikli bazı gelişmeleri yaşamış, henüz ashab döneminde Havaric ve Şîa gibi siyasî ve itikâdî gruplaşmalar ortaya çıkmış, Müslümanlar arasında çıkan bazı olaylara, fetih hareketleri neticesinde karşılaşılan farklı din ve medeniyetlerle münasebetlerin katkıları da eklenince Allah'ın sıfatları, irade hürriyeti ve büyük günah gibi meselelerde farklı görüşler belirmiştir.⁴ Bu süreçte Kur'ân'la bağ devam etti-

- 1 Nitekim Kur'ân'da "İnsanlara, kendilerine indirilen vahyi açıklaman ve bir de düşünüp anlaşılar diye sana da *Kur'ân'ı* indirdik" (en-Nahl, 16/64).
- 2 Kullar tarafından yerine getirilmesi gerekli olan ahkâmın Allah tarafından beyan edilmiş şekilleri ve örnekleri, bu hususta Hz. Peygamber'in sünnetinin rolü için bkz. Şafî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle* (Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1359/1940, s. 26-53.
- 3 Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ ile vahiy ilişkisinin sadece Kur'ân'la sınırlı olmadığı hakkındaki Kur'ân âyetleri ve bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmed Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993, s. 275-278.
- 4 Kelâm ilminin doğuşu ve ilk itikâdî ihtilaflar için bkz. İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 462-464; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1993, s. 19-23.

ği ve Hz. Peygamber'in tebliğine, onun örneklerine muhatab olan ashab hayatta olduğu halde mevcut durumun algılanması ve birbirine muhalif tavırların alınmış olması, çok farklı âmillerin rol aldığı bir anlama faaliyetinin gerçekleştiğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle Kur'ân'dan aynı konuyla ilgili olarak farklı anlamlar gerçekleşmiştir.

Öte yandan Müslümanlar'ın, hakim oldukları coğrafyanın genişlemesiyle, Yunan felsefesi ve diğer dinlerin şekillendirdiği kültürlerle karşılaşmaları İslâm vahyini esas alan bir tefekkürü geliştirmeleri ve tevhid geleneğini menfi tesirlere karşı savunmaları zaruretini doğurmuştur. Böylece İslâm inanç ve esaslarını konu edinen, bunları isbat ve savunmada naklin yanında akli da kullanan ve "Kelâm" olarak adlandırılan bir disiplin III. (IX.) yüzyıldan itibaren gelişmiştir. Dolayısıyla Kelâm, bazı müsteşriklerin iddia ettiği gibi tamamıyla Yahudi-Hıristiyan geleneğinin tesiriyle neş'et etmemiş, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan bazı itikâdî ihtilâfları yaşayan ve diğer din ve kültürlerle karşılaşan İslâm toplumunun iç dinamikleriyle Kur'ân'dan kaynaklanmış bir disiplin olup salt entellektüel bir gayretten ibaret olmamıştır.

II. Kelâmcıların Kur'ân'a Yaklaşımları

Kelâm ilminin doğuşunu hazırlayan sebep ve şartları belirledikten sonra kelâmcıların Kur'ân'a bir başka ifadeyle nassa yaklaşımlarını ana hatlarıyla da olsa Kelâm tarihini gözeterek şöylece özetlemek mümkündür:

İlk büyük kelâm mezhebi olan Mu'tezile Müslümanlar arasındaki itikâdî tartışmalarda düşüncelerini "beş esas" (el-usûlü'l-hamse) etrafında temellendirirken, İslâm coğrafyasında bulunan ve eski felsefî geleneklere mensup insanlara İslâm'ı ispat ve izah ederken akla da yer vermiş, bunu bir metot olarak da geliştirmiştir. Fakat onların akılcılığı vahyi dışlamamıştır.⁵ Nitekim Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî* adlı eserinde sem'î konuların akfî istidlâlle bilinmesinin caiz olmadığına dair müstakil bir bölüm ayırmış, tafsîlî meselelerde sem'î delile başvurulacağını bildirmiştir.⁶

5 Abdülhakîm Belbâ, *Edebü'l-Mu'tezile ilâ nihâyeti'l-karnî'r-râbi'l-hicrî*, Kahire 1969, s. 138, 226-244; Mu'tezile mezhebinin kelâmî metoduyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. M. Sait Özervarlı, *Kelâm'da Yenilik Arayışları (XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başı)*, İstanbul 1998, s. 8.

6 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd* (Nşr. M. El-Hudayrî-M.M. Kasım), Kahire 1385/1965, XV, 26-29, 44.

Kâdî Abdülcebbar'ın Kur'ân'ı tefsir etmek için sadece Arapça'yı bilmenin yeterli olmayacağını, nahvin, rivâyet ilminin, şer'î hükümler ve sebeplerinin ilmi demek olan fikhın ve usûlünün, Allah Teâlâ'nın tevhid ve adaletinin, Allah için vacip ve müstahil olan sıfatların, O'nun hakkında iyi ve kötü olan fiillerin bilinmesinin gerekli olduğunu, bunları bilen kimsenin müteşâbihî muhkeme hamledebileceğini ve Allah'ın kitabını tefsir etmekle meşgul olabileceğini bunun yalnızca dil, nahv ve rivâyet ilmiyle mümkün olmayacağını⁷ dile getirmiş olmasının işaret ettiği ilk husus kelâmcıların Kur'ân'ı anlamaya yönelik etraflı bir gayret içinde olduklarıdır. Kâdî Abdülcebbar'ın Kur'ân'ın inzaliyle ortaya çıkan zihniyet değişimi içinde oluşan ilimleri Kur'ân'ın anlaşılması için şart koşması, İlâhî kelâmın sadece dil seviyesinde gerçekleşen bir gayretle anlaşılmasını mümkün görmediğine işaret etmektedir.

Öte yandan Mu'tezile, aklı teorik prensiplerin ispatına hasredip, büyük ölçüde hukuk ve diğer ahkâmı da şeriata bırakmıştır.⁸ Bununla birlikte "kıyâsü'l-gâib ale's-şâhid" metoduyla fizik âlemden örnekler vererek Allah'ın sıfat ve fiillerini açıklarken, iyilik ve kötülüğün (husün-kubuh) bizzat eşya ya da fiilin kendisinde bulunduğunu, dolayısıyla bu özelliklerin akılla bilineceğini ileri sürmüşler, Kur'ân'da Allah'a nispet edilen bazı antropomorfik sıfatları da mecazî kabul edip dil kaidelerine dayanarak yorumlamışlardır. Yine sem'î konularda aklî te'viller yapmak ve Allah'a akılla bazı vecibeler yüklemek gibi hatalara düşmüşlerse de neticede bu mezhebin vahiyyle gelen hakikatleri aklî metodlar kullanarak yayma hizmetini takdir etmek gerekmektedir.⁹

Mu'tezile'nin takip ettiği kelâm metodu Ashâbü'l-hadîs olarak isimlendirilen Kur'ân ve Sünnet'e dayalı "Selef" inancına sahip bir grup âlim tarafından tenkid edildi. Söz konusu gruba göre Kur'ân ve Sünnet içinde yer almayan herhangi bir meselenin dine ve itikâda taşınması caiz değildir. Ancak naslar çerçevesinde aklî yorum ve çıkarımlarda bulunmakta da bir mahzur görmemişlerdir.¹⁰ Ne var ki farklı kültürlerin atmosferinde yetişen Müslümanlar zihinlerindeki problemleri çözmekte bu metodu yeterli bulmamışlardır.

7 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse* (Nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire 1408/1988, s. 606-607.

8 Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, II, 327-328.

9 M. Sait Özervarlı, *a.g.e.*, s. 9.

10 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *'er-Red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye* 'Akâ'idü's-Selef' (Nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr-Ammâr Cem'î et-Tâlibî), İskenderiye 1971, 72, 80.

Bu gelişmeler üzerine IV. (X.) yüzyılın başlarından itibaren Selef'in görüşlerini korumakla birlikte bunları daha iyi savunmak için Mu'tezile'nin diyalektik akılcı anlayışını da kullanan Ehl-i Sünnet kelâmı doğdu. Akıl, nakil ve duyuları ilmin kaynakları olarak belirleyen Ehl-i Sünnet kelâmcıları her ne kadar Mu'tezile'nin metoduna uyararak Allah'ın varlığı ve tabiatla ilgili konularda akli kullanmaya devam etmiş ve hatta bu konularda nazarın vücubuna hükmetmişlerse de akıl-nakil ilişkisine onlardan farklı bir bakış getirmişlerdir. Nitekim sem'iyatta önce nakil esas alınmış, ayrıca münferit naslar yerine bütünlük gözetilmiş, o yüzden bazı sıfatlar, rü'yetullah ve kebîre gibi konularda Mu'tezile'den farklı sonuçlara varılmıştır.¹¹

Bu noktada konuya açıklık getirmek için üzerinde durulması gereken bir başka husus kelâmcıların naklî açıklamakta, anlamakta esas kabul ettikleri aklın ne olduğudur. Doğrusu bunun açıkça izah edildiğini söylemek zordur. Kelâm geleneğinde aklın pek çok tanımı yapılmış olmakla birlikte kelâmcıların kastettiği aklın salt akıl olmadığı, fiilî/mükevven aklın, yani temel ilkelere hareketle delillendirme ameliyesini gerçekleştiren bir taakkulun kastedildiği görülmektedir. Bunun da geçmişten getirilen ve içinde bulunulan zamanla kaynaştırılan birikimden bağımsız olması mümkün değildir. Hangi kültür içinde olursa olsun aklın şekillenmeye tâbi olduğu bir gerçektir.¹² Burada kelâmcıların esas aldıkları akılla ilgili tamamıyla keyfî bir durum kastedilmese de farklı mezheplerin kendilerine ait sistemlerinin şekillendirici bir âmil olduğuna işaret edilmek istenmiştir.

℄ Kelâmcıların Kur'ân'a yaklaşımlarını düzenleyen bir başka husus da delil anlayışlarıdır. Onlar delilleri aklî ve naklî olmak üzere ikiye ayırmışlar, birincisini kat'î ve zannî şeklinde tasnif etmişlerdir. Aklî delil için genellikle iki mevcudu birbirine benzetme (kıyâsü't-temsîl), görünmeyeni görüneye benzetme (kıyâsü'l-gâib ale's-şâhid), hasmı kendi delilleriyle çürütme (ilzâm), başkasını gerektirme (telâzüm) ve delilin çürütülmesiyle medlûlün çürümesi (in'ikâsü'l-edille) gibi metotları kullanmışlardır.¹³ Naklî delil olarak ise temelde Kur'ân'ı esas alıp mütevâtir veya meşhurların dışındaki ha-

11 M. Sait Özervarlı, *a.g.e.*, s. 10-11.

12 Kelâmî akılla ilgili yaklaşımlar için bkz. Nadim Macit, "Kelâmcıların Kur'ân'ı Anlama Yöntem ve Sorunları", *İslâmiyât*, II/1 (1999), s. 126, 130.

13 Bk. Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd* (Nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970, s. 27-29; Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyîb, *Temhîdül-evâil ve telhîsü'd-delâil*, Beyrut 1407/1987, s. 32; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisad fi'l-i'tikâd*, Beyrut 1403/1983, s. 24.

disleri kaynak kabul etmemişler, te'vîli kullanmak suretiyle nasları akfî yorumlara tâbi tutmuşlardır¹⁴

Her ne kadar Kelâm bilgiye ulaşmakta akıl, doğru haber (haber-i sâdık) ve duyuları (havâs-ı selîme) kaynak kabul etmiş olsa da kelâmın bilgi teorisinde aklın önemli bir role sahip bulunduğu bilinmektedir. Onların akli asl, nakli de fer' kabul etmeleri anlama gayretinde akla öncelik verdiklerini göstermektedir. Nitekim Kâdî Abdülcebbar, Allah'ı tevhid ve adalet sıfatlarıyla bilmekte akli asl, aklın dışındaki (naklî) delilleri fer' kabul etmiştir. Bu durumda Allah hakkında akfî delillerin dışındakileri delil olarak getirmenin bir şeyin aslına fer'i ile delil getirmek olacağını belirtmiştir.¹⁵ Yine Kâdî Abdülcebbar, Kur'ân'a sıkı sıkıya bağlı olduklarını iddia eden muhaliflerinin Kur'ân'a bağlılığın dışına çıktıklarını göstermek için tevhid ve adl konularında Kur'ân'ı delil gösterdiklerini, *te'kid edici bir delil* olsa da Kur'ân'ın akıl gibi kendi söylediklerine delâlet ettiğini ortaya koyduklarını ifade etmiştir.¹⁶ İbn Fûrek'ten naklen İmam Eş'arî'nin: "Bir konuyu araştıran kimsenin önce akliyyâta sonra sem'iyâyâta (yani nakle) bakması gerekir. Birincisi asl, ikincisi ise fer'dir. Aklın cevap gördüğü şeylerden elde edilen netice sem'a (nakle) arz edilmelidir. Aklın icab ettirdiği şey naklin zahirine uyarsa zaten aranan da budur. Aksi takdirde naklin bâtını ona uygunluk arzeder. Veya nassı bilme konusunda bir kusur da vaki olmuş olabilir. Böyle bir husus da akliyyâtta değil ancak sem'de (nakilde) vacip olur. Çünkü sem'de (nakil) zâhir-bâtın, muhkem-müteşâbih, hâs-âm, hâs ve âma muhtemil suretler, nâsih-mensûh ve hakikat-mecâz vardır. Akıl hakkında bunlardan herhangi birisi söz konusu değildir. Onun (aklın) ötesinde onun hakkında hüküm verecek ve onun hakikatını izah edecek bir şey de yoktur,"¹⁷ şeklindeki ifadeleri naklî aklın yanında fer' bir delil olduğunu dile getirmenin yanında naklî anlamının dil seviyesinde problemlerine de işaret etmesi yönünden ilginçtir. Müteahhirin döneminden Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355) "Vaz' ve (mütekellim'in) iradesini bilmeyi gerektirdiği için naklî deliller yakîn (kesin bilgi) ifade etmezler. Vaz' lûgat, nahv ve sarfla sabit olur, usûlü âhad rivâyetlerle, furû'u da kıyaslarla oluşur ki her ikisi de zannîdir. Mütekellimin iradesi ile (mânânın kaymasını gerektiren) nakil, iştirak, mecâz, izmâr, tahsîs, takdîm ve te'hîr ol-

14 M. Sait Özervarlı, *a.g.e.*, s. 12.

15 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse*, s. 88.

16 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd* (Nşr. Taha Hüseyin-Emin el-Havfî), Kahire 1383/1963, XVII, 94.

17 İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâtî'l-Eş'arî* (Nşr. Daniel Gimaret), Beyrut 1987, s. 319-320.

mazsa bilinir. Bunlar mümkün olduğundan hiçbir şekilde olmayacağına da hükmedilemez. Dolayısıyla neticede naklî delilin ifade edeceği zandır," şeklindeki yaklaşıma, "Yukarıdaki ihtimallerin söz konusu olmadığına dair müşâhed veya mütevâtir karîneler bulunduğu ve aklî bir muâriz olmadığına dair ilim gerçekleştiği takdirde naklî deliller akliyyât konularında yakîn ifade edebilir. Ançak bu da tartışmalıdır. Çünkü bu sadee aklî muârizin bulunmamasıyla kesinliğin hasıl olup olmayacağı ve bu konularda karînenin rolünün bulunup bulunmadığına bağlıdır. Bu ihtimallerin birini diğerine tercih etmekle de kesinliğe ulaşılamaz," şeklinde cevap vermiştir.¹⁸

Hicrî V. yüzyıldan itibaren kelâmcıların nassa yaklaşımlarına tesir eden en önemli gelişme Aristo mantığının dinî ilimlere ihtimali olmuştur. İbn Hazm ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) kelâmcıların önceleri rağbet etmediği Aristo mantığına kelâmında zemin hazırlamışlar, nihâyet Cüveynî'nin öğrencisi Ebû Hâmid el-Gazzâlî de (ö. 505/1111) mantık kurallarını kullanmanın bir mahzur teşkil etmediğini, bunların kelâmın bir parçası olduğunu ve daha önce kelâmcıların delillerinde farklı ibare ve ıstılâhlarla yer aldığını belirterek,¹⁹ mantığı dinî ilimlere dahil etmiştir. Gazzâlî kullandıkları mantık kurallarına olumlu yaklaşırken filozofların ilâhiyyat konularındaki görüşlerine karşı çıkmış, vahyi açık anlamından saptırıp hiçbir bağlantısı bulunmayan yorumlar yapan Bâtınîler'e karşı da reddiyeler yazmıştır.

Gazzâlî'den sonra VI. (XII.) ve VII. (XIII.) yüzyıllarda kaleme alınan kelâm eserlerinde filozofların görüşlerine yer verilmiş, özellikle bilgi ve varlık konuları üzerinde genişçe durulmuştur. Gazzâlî'den itibaren naklin hücciyetini de aklın içinde tasavvur eden Mu'tezilî tez rağbet kazanmış, Râzî de zirvesini bulan bu yaklaşımda aklı naklin aslı kabul eden ve nasların çoğunlukla delâlet ettikleri mânâlar itibariyle zan ifade ettikleri görüşü benimsemeye devam edilmiştir.²⁰

Kelâmcıların Kur'ân'a, bir başka ifadeyle nakle yaklaşımları hakkında metodik bilgilerden sonra mezheplerin Kur'ân'ı anlama çabalarında ve hatta çeşitli konularda ihtilâfa düşmelerinde âmil olan unsurları şöylece sıralamak mümkündür:

18 İcî, Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-keâm*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), s. 40.

19 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, I, 36; a.mlf., *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, Bulak 1322, s. 10.

20 Özerverli, M. Sait, *a.g.e.*, s. 14.

Bu konuda öncelikle üzerinde durulması gereken husus, nassın beşerî dili ve onun tabiatından kaynaklanan zorluklardır. Burada nassın anlaşılma- zlığı veya anlaşılmasında bir tür keyfiliğin bulunduğu kesinlikle kastedilme- mekte, yukarda belirtildiği gibi Kur'ânî ifadelerdeki muhkem-müteşâbih, mücmel-mübeyyen, hâs-âm, nâsîh-mensûh, hakikat-mecâz, takdîm-te'hîr ve iştirak gibi dil özelliklerinin farklı anlamalara sebep olmasına dikkat çekil- mektedir.²¹

Anlama çabasında etkin olan bir diğer unsur kelâmcıların akli/aklî delil- leri esas almaları ve bunun da tabîî olarak her mezhebin kendi sistemi içinde muhtevasını oluşturduğu delillendirmeye dayalı bir taakkul sistemi olarak kullanılmalarıdır.

Öte yandan kelâm mezhepleri görüşlerini oluştururken zaman zaman Kur'ân'da takdim edilen iç örgüyü tümüyle değerlendirmek yerine kendi sis- temlerinin bütünlüğünü esas almışlar, nassı da te'vîl yoluna gitmişlerdir.

Meselâ peygamberlerin mâsumiyetiyle ('ismet) ilgili olarak Kur'ân'da takdim edilen çerçeveye kelâm mezheplerinin yaklaşımlarını mukayese et- mek konuya açıklık kazandıracaktır: Kur'ân'da ilgili âyetler bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde peygamberlerin korunmuş oldukları açıkça orta- ya çıkmaktadır. Ancak Kur'ân'da onların kendilerine nübüvvet görevi veril- meden önce korunmuş olduklarını belirten ifadelere rastlanmamaktadır. Bu dönemle ilgili olarak peygamberler hakkında Kur'ân'ın üzerinde durduğu hu- sus, onların yaşadıkları toplumda güvenilir ve saygın insanlar olduklarıdır.²² Bir başka ifadeyle Kur'ân, kendilerine görev tevdi edildiğinde ilâhî vahyi tebliğ etmekte kendi kişiliklerinden kaynaklanacak olumsuz durumlarla kar- şılaşılmayacak bir insan modeli çizmektedir. Bu insan bazan hata yapmış, za- man zaman da içinde yaşadığı gelenekte günah sayılacak fiiller de işlemiş- tir. Peygamberler yaptıkları bazı işlerin iyi olmadığını anladıklarında hemen pişman olup tövbe etmişler ve Allah da onların tövbelerini kabul etmiştir. Kur'ân'dan öğrendiğimiz kadarıyla bu tür fiilleri çok fazla cereyan etmemiş- tir.

21 Kur'ân'ın metni ve metnin sıhhatiyle ilgili hiçbir problem mevcut olmamakla birlikte bazı ifadelerin anlaşılmasında birtakım zorlukların bulunduğu ve bunlarla ilgili ola- rak "Müşkilü'l-Kur'ân", "Garîbü'l-Kur'ân" gibi literatürün geliştiği bilinmektedir. Bkz. Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İkân fî ulûmü'l-Kur'ân* (Trc. Sâkîp Yıldız-H. Avni Çe- lik), İstanbul 1987, I, II.

22 Bkz. Yûnus 10/16; Hûd 11/62; el-Kasas 28/26.

Kelâm mezheplerinin bu dönemle ilgili olarak peygamberlerin korunmuşluğuna dair görüşlerinde aşırı hassas davrandıkları gözlenmektedir. Meselâ, Mu'tezile'nin nübüvvetten önce peygamberi mutlak olarak büyük ve küçük günahlardan korunmuş saymasını, Kur'ân'daki verilerden ziyade kendi kelâm sistemlerinin gereği olarak görmek lâzımdır. Onlar nübüvvet öncesi dönemde dahi peygamberlerin günah işlemelerini, gönderilmelerindeki hikmet ve amaca ters düşmesi ve tebliğlerine muhatap olacak insanların nefret etmelerine sebep teşkil etmesi açısından uygun görmemişler, hatta bu anlayışlarında Kur'ân'daki ölçülere oranla aşırı gitmişlerdir. Bu noktada Ehl-i Sünnet'in korunmuşluğu bi'setle başlatması daha tutarlı görünmektedir.

Nübüvvetten sonra Kur'ân'ın öncelikle üzerinde durduğu hususlar, peygamberlerin tebliğiyle yükümlü oldukları konularda hilâf-ı hakikat beyanlarda bulunmaktan, vahyi gizlemekten²³ ve tevhid anlayışından sapıp şirke düşmekten²⁴ kesinlikle korunmuş olduklarıdır. Bunların ötesinde yine onların güvenilirliklerini zedeleyecek özelliklerden ve tebliğ ettikleri ile çelişkiye düşerek muhataplarının teveccühlerini kaybetmelerine sebep olacak fiillerden de uzak oldukları görülmektedir.²⁵

Bu anlamda itikâdî mezheplerin, peygamberlerin tebliğ ve iman konularında korunmuşlukları ile ilgili görüşleri Kur'ân açısından da tutarlıdır. Fakat mezheplerin, peygamberlerin büyük, küçük ve nefret ettirici küçük günahlardan mâsumiyetlerine dair geliştirdikleri görüşlerinin daha çok gelenekle ve kendi kelâm sistemlerinin genel yapısıyla uyumlu olacak tarzda şekillendiği görülür. Kendi 'ismet anlayışlarını belirledikten sonra Kur'ân'daki birtakım âyetlerin yorumlanmasında oluşan anlayışlarının da ötesinde bir hassasiyet sergilemişlerdir. Bunda mezheplerin sahip oldukları nübüvvet anlayışının genel karakteri ile içinde yaşadıkları toplumun telâkkilerinin etkin rol oynadığı düşünülebilir.

Meselâ, Ehl-i Sünnet peygamberin korunmuşluğunu bi'setten itibaren başlattığı halde Hz. Musa'nın katl fiilini olanca gayretiyle gayr-i irâdî olarak değerlendirmiştir. Bu olayı, tutarlı olup olmaması bir tarafa, Mu'tezile'nin aynı şekilde değerlendirmesi kendi 'ismet telâkkisiyle uyumlu olan, daha rahat bir tavır sergileyebilirdi. Üstelik Kur'ân'da peygamberlerin nehyedileni yapmak veya emredileni terketmek anlamında fiilleri çok azdır. Dolayısıyla

23 Bkz. el-Mâide 5/67; Yûnus 10/15; el-Ahzâb 33/39; el-Hâkka 69/44-47.

24 Bkz. el-Enbiyâ 21/25; ez-Zümer 39/65.

25 Bkz. Hûd 11/88.

onun sunduğu korunmuşluk ('ismet) anlayışı itikâdî mezheplerin geliştirdiği tarz da karmaşık ve girift değildir. Kur'ân'da peygamberlerin tevhid konusundaki masumluklarını zaten belirtmeye gerek olmamakla birlikte tebliğde korunmuşluklarının iyice vurgulandığı, fiil ve davranışlarında ise hataya düğüklerinde o şekilde terkedilmeyip Allah tarafından uyarıldıkları ve doğru yola iletildikleri gorulur. Peygamberlerin uyarıldığını gösteren Byetlerin çoğu da onların bazı ictihadi hatalara düştüklerini ve daha sonra Allah tarafından daha iyiye doğru yoneltildiklerini ortaya koymaktadır.

Ru'yetullah, halku'l-Kur'ân, kehire, ef'âlü'l-ibâd gibi konularda mezhepler arasındaki ihtilâflar verilebilecek diğere örneklerdir.

Bunun yanında kelâmcıların Hz. Peygamber'in nubuvvetini ispat için Kur'ân'ın i'câziyla ilgili yaptıkları çalışmalar neticede isbât-ı vâcibe varan bir fonksiyon kazanmakla birlikte Kur'ân'ın anlaşılmasına önemli katkıları olmuştur.

Öte yandan ferdin bilgi birikimi, içinde bulunduğu kültür havzasının karakteristikleri, eğilimleri, yaşadığı dönemin şartları, iktidar-toplum ilişkileri, nassların anlaşılmasında etkin olan diğere hususlar arasındadır.

II. Değerlendirme ve Teklifler

Giiniimiizde Kelâm ilmini tekrar fonksiyonel hâle getirme talebi, Kur'ân'ın inzali ve Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetiyle olugan İslâm toplumunun yapılanma sürecini her yönüyle tahlil etme zaruretiyle karşı karşıyadır. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı beyan etmek ve uygulamak suretiyle gerçekleştirdiği zihniyet dönüşümü ve İslâm toplumunun kendi iç dinamikleriyle dini ilimleri oluşturduğu ortam başlangıçta bu ilmin hayatla iç içe Kur'ân'a dayalı tefekkürü nasıl gerçekleştirdiğine dair bizim için önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

O halde bugün kelâm yapmanın gereklesini, Hz. Peygamber'in beyanıyla oluşturduğu anlam dünyasında Kur'ân'ı kavramak, gelenekte oluşan anlam misallerini kendi şartlarında tahlil etniek, bugün içinde yaşadığımız şartları her yönüyle değerlendirerek kendi özgün problemlerimize Kur'ân'dan hareketle çözümler üretmek gibi hususlar oluşturmaktadır.

Bu durumda ilk önce yapılması gereken, Kur'ân'ı orijinal dilinde inzal olduğu dönemin kullanımıyla anlamaya gayret etmektir. Bu bağlamda Arap dili üzerine yapılan çalışmalardan faydalanmak kaçınılmazdır. Müfes-

sirlerin âyetleri anlama çabalarında dil tahlillerine ihtiyaç hissetmeleri tesadüfî değildir. Kavramlar orijinal dilinde anlaşıldıktan sonra onları Kur'ân'ın iç örgüsüyle getirdiği anlam bütünlüğünde kavramak gerekmektedir ki Hz. Peygamber'in beyanından müskağnî kalmak imkânsızdır.

Gelenekte oluşan anlama biçimleri, hatta kelâmî gelenekte oluşan anlama çabalarını, kendi şartlarında, kendi anlam dünyalarında, oluşturulan neticeler olarak görmek gerekmektedir. Gelenekteki çözüm örneklerini bugün için çare görmek bu ilim dallarının tükendiğini kabullenmeyi gerektirecektir.

Bugünün şartlarını, içinde yaşadığımız şartları, maddî-manevî her yönüyle kavradıktan sonra geleneğin sadece örneklüğünden de faydalanarak mevcut birikimimizi kullanarak Kur'ân'dan hareketle konularının, metodlarının da yeniden ele alınması gereken bir İslâm felsefesi/kelâmı üretimine dönüştürebilmek için de kendi dünyamızda kendi özgün problemlerimize sahip olmak gerekmektedir.